

10 Wadowicka „Sokolnia”

Symbolem aktywności społecznej mieszkańców było powstałe w 1887 r. wadowickie gniazdo Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” propagujące gimnastykę ruchową oraz prowadzące działalność wychowawczą. Budynek „Sokolni” powstał w 1889 r. wg projektu Teodora Talowskiego. Na zajęcia uczęszczali uczniowie miejscowych szkół. Brali oni udział w zajęciach gimnastycznych, amatorskim kole dramatycznym, chórze oraz licznych sekcjach. W 1901 r. otwarto szkołę strzelecką dla uczniów gimnazjalnych. Przed I wojną światową powstała tutaj Sokola Drużyna Polowa, którą we wrześniu 1914 r. włączy-

no w struktury Legionów Polskich. W murach „Sokolni” toczył się słynny „proces emigracyjny” (1889-1890), którego przebieg relacjonowano w Europie i w USA.

11 Szpital wojskowy przy Gościńcu Zatorskim

Z dala od zabudowy miejskiej, przy Gościńcu Zatorskim (dziś ul. Wojska Polskiego 17), wybudowano w 1830 r. wojskowy szpital epidemiczny. Powstał w związku z falami cholery, tyfusu, dezenterii i grypy hiszpańskiej. W czasie I wojny światowej przebywało w nim nawet kilka tysięcy osób. Na jego tyłach dobudowano drewniane baraki z salami chorych, a w mieście zajęto kilka budynków na szpitalne polowe. W wadowickich szpitalach wojennych przebywali jeńcy armii carskiej, a później Ukraińcy, Litwini i bolszewicy. Lecznica wojskowa funkcjonowała do ok. 1923 r., później za-

mieniono ją na koszary dla Wojska Polskiego.

12 Cmentarz Narodów

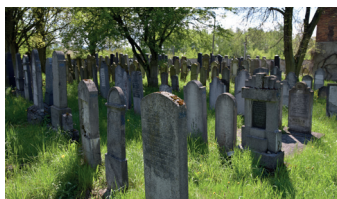
Cmentarz wojskowy założono na potrzeby epidemicznego szpitala wojskowego. Do wybuchu I wojny światowej spoczęło na nim ok. 1.500 żołnierzy wieloletniej habsburskiej monarchii. W latach Wielkiej Wojny (1914-1918) spoczęło na nim co najmniej 1.200 osób zmarłych od odniesionych ran lub epidemicznych chorób. W 1915 r. włączono go do systemu grobnictwa wojennego Austro-Węgier (Cmentarz Wojenny nr 473). W latach walk o granice Odrodzonej Rzeczypospolitej (1918-1921) pochowano tu ponad 2.100 żołnierzy bolszewickich, Litwinów oraz Ukraińców. W latach trzydziestych XX w. skomasowano

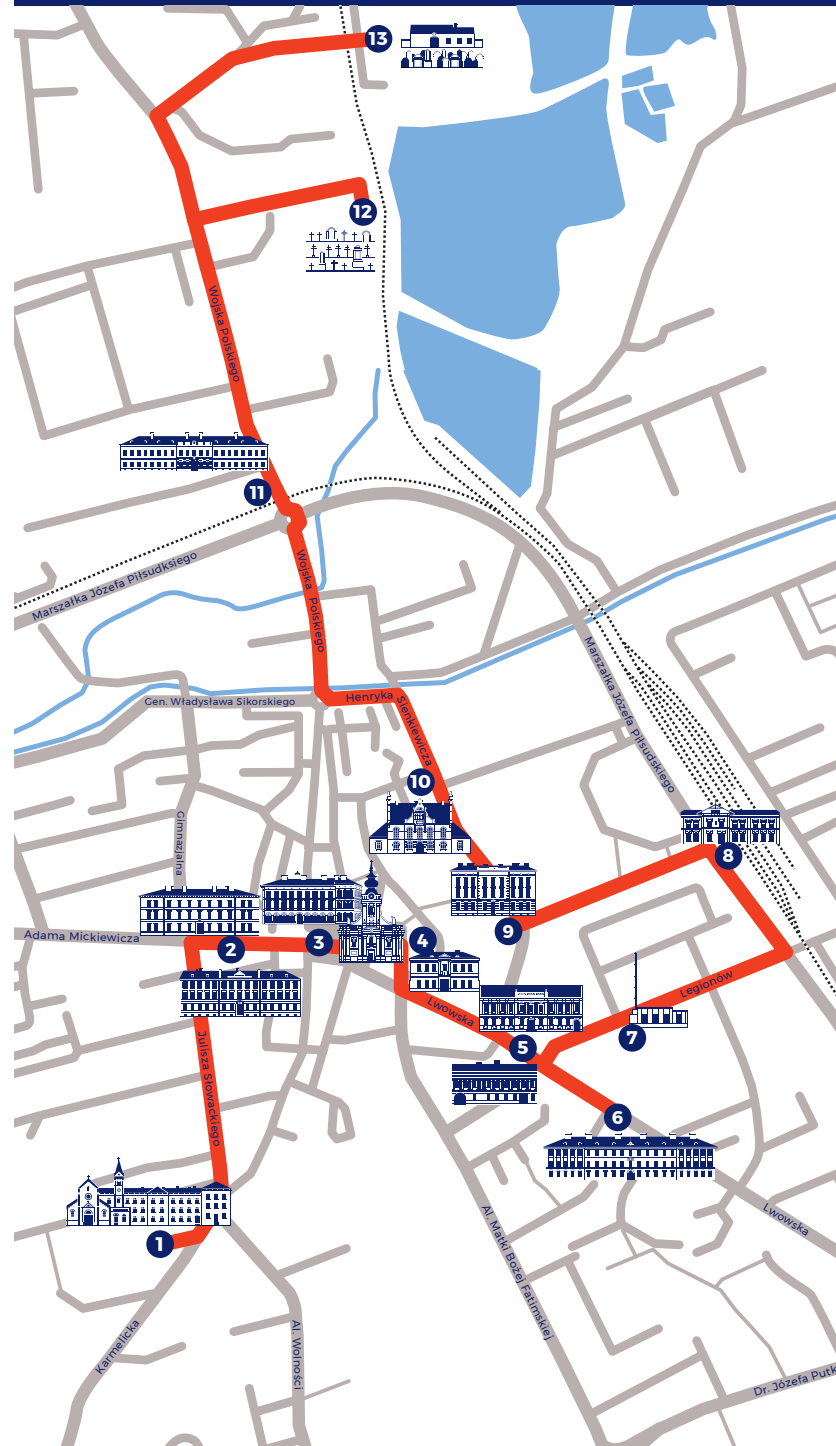
groby tworząc zbiorowe mogiły. Po II wojnie światowej pochowano tutaj również żołnierzy sowieckich i niemieckich.

13 Wadowicki kirkut

W 1892 r. Gmina Żydowska w Wadowicach założyła kirkut tuż za Cmentarzem Narodów. Przy bramie wejściowej umieszczono dom przedpogrzebowy „Beit Tahara” („dom oczyszczenia”), a naprzeciwko dom dozorczy. Pochówkiem zajmowało się wadowickie bractwo religijne Chewra Kadsza. Na terenie cmentarza, oprócz mieszkańców Wadowic i okolicznych wsi, pochowano żołnierzy wyznania mojżeszowego służących w miejscowym garnizonie lub zmarłych w tutejszych szpitalach. W latach Wielkiej Wojny pochowano tutaj 42 żołnierzy żydowskich służących w austriackich pułkach lub w formacjach

węgierskiej Obrony Krajowej. Cmentarz przetrwał do dzisiaj, a w 1945 r. został restaurowany. Na jego terenie znajduje się ok. 600 nagrobków.

**GALICYJSKIE
WADOWICE**

Wydawca: Gmina Wadowice
wadowice.pl

Redakcja: Wydział Obsługi Ruchu Turystycznego
Urząd Miejski w Wadowicach
it.wadowice.pl

Wadowice 2018

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

WADOWICE
tu wszystko się zaczyna

**GALICYJSKIE
WADOWICE**

GALICYJSKIE WADOWICE

W wyniku rozbiorów państwa polskiego Wadowice od 1772 r. znajdowały się pod panowaniem austriackim i pozostawały pod nim przez następne 146 lat. Do przełomu XVIII i XIX w. były miastem o zabudowie drewnianej liczącym ok. tysiąc mieszkańców. Większość z nich zajmowała się rolnictwem, rzadziej rzemiosłem czy handlem. Pozycja Wadowic, położonych wówczas z dala od najważniejszych szlaków komunikacyjnych, uległa zmianie w XIX w. za sprawą budowy szosy lwowsko-wiedeńskiej. Inwestycja ta uczyniła miasto nad Skawą ważnym punktem komunikacyjnym i strategicznym na mapie Galicji. W 1819 r. przeniesiono tutaj siedzibę dużego cyrku, a w ślad za tym ulokowano garnizon wojskowy, sąd obwodowy oraz gimnazjum. Wydarzenia te nadały ówczesnemu miastu nowe funkcje administracyjne, militarne i edukacyjne, które przyczyniły się do wzrostu jego prestiżu i rangi oraz ożywienia ekonomicznego. Czasy galicyjskie to także wzrost aktywności społecznej mieszkańców miasta. Na przełomie XIX i XX w. powstały tutaj liczne stowarzyszenia kształtujące życie kulturalne i naukowe. Procesy zachodzące w XIX w. doprowadziły do przekształcenia Wadowic w nowoczesne, europejskie miasto.

1 Klasztor Karmelitów Bosych

W 1892 r. Karmelici Bosi z Czernej koło Krzeszowic wybrali Wadowice na miejsce swojej nowej fundacji. Pod budowę klasztoru wykupiono tereny na tzw. Górcze. Zakończenie prac budowlanych i konsekracja kościoła nastąpiły w 1899 r. Karmelici aktywnie włączyli się w tutejsze życie społeczne. Z wadowickim „Karmelem” związane są postacie o. Józefa Rybki (1854-1919) oraz św. Rafała Kalinowskiego, którego papież Jan Paweł II, w 1983 r. ogłosił błogosławionym, a w 1991 r. świętym.

2 Ogródek sądowy

Skwer usytuowany pomiędzy gmachem Sądu Obwodowego, kamienicą Izydora Daniela, kamienicą Leiblerów i adwokata Andrzeja Marekowskiego a budynkiem dawnego Gimnazjum. W XIX w. w jego centrum ustawiono cokół z popiersiem barona Józefa Bauma von Appelshofen (1821-1883), który był gorącym polskim i lokalnym patriotą.

W 1866 r. otwarto Gimnazjum Humanistyczne, które do 1895 r. było jedyną polską szkołą średnią w Galicji, na zachód od Krakowa. O bardzo wysokim poziomie edukacji w ówczesnej szkole świadczą pomyślne losy wielu jej absolwentów.

W 1876 r. utworzono Sąd Obwodowy w Wadowicach, a w 1881 r. ukończono jego siedzibę. Miasto było najważniejszym ośrodkiem sądowym na zachód od Krakowa. Na przełomie XIX i XX w. odbywały się tutaj głośne procesy znane nie tylko w Austro-Węgrzech, ale w całej Europie. Najśłynniejszym z nich był proces Wandy Krahelskiej-Dobrodzickiej.

Kamienica Leiblerów łączy się z sąsiednią bliżej sądu należącą dawniej do adwokata

A. Marekowskiego (powstańca styczniowego). Z budynkiem tym związane były losy Adolfa Nowaczyńskiego (1876-1944), pisarza i dramaturga, a przede wszystkim Stefana Kotlarczyka (1874-1931), lokalnego animatora kultury oraz jego syna Mieczysława (1908-1978), założyciela i dyrektora Teatru Rapsodycznego w Krakowie. Perłą architektury mieszczańskiej okresu galicyjskiego była kamienica adwokata Izydora Daniela (1852-1917/1918) jednego z najbardziej zasłużonych obywateli miasta tamtych czasów (radnego miejskiego, prezesa żydowskiej gminy wyznaniowej).

3 Wadowicki rynek

Pierwotny układ przestrzenny rynku ukształtował się w późnym średniowieczu. Po pierwszym rozbiore Polski i włączeniu Wadowic do imperium Habsburgów, przez centrum miasta poprowadzono trakt z Wiednia do Lwowa (na linii zachód-wschód). Przyczynił się on do rozwoju miasta w pierwszej połowie XIX w. Ówczesna zabudowa miejska rozwijała się wzdłuż nowej, głównej drogi.

W każdy czwartek, wadowicki rynek zmieniał się w wielki targ z tłumem handlujących. Na targowisku, obok przepelnionych wozów bogatych handlarzy i rzemieślników, znajdowały się również małe i skąpe kramy.

Do najbardziej charakterystycznych budynków XIX-wiecznych Wadowic należały ratusz miejski oraz kościół parafialny. W poł. XVIII w. pierwotną drewnianą konstrukcję świątyni zastąpiono murańską, a potem ją rozbudowano. Pod koniec XIX w. przebudowano fasadę kościoła wraz z wieżą zegarową wg projektu Tomasza Prylińskiego (1847-1895), architekta i konserwatora zabytków.

Po północnej stronie rynku, na lewo od kościoła, w 1846 r. wzniesiono gmach Magistratu, który zastąpił wysłużony drewniany ratusz miejski. Pierwotnie miały tutaj swoją siedzibę również Sąd Powiatowy, Gimnazjum oraz szkoła główna. Postaciami związanymi z tym miejscem byli zastępcy burmistrzowie Wadowic: Tadeusz Starzewski (1860-1931), dr prawa, członek Wydziału Powiatowego i Rady Powiatowej oraz Franciszek Opydo (1856-1923), lekarz, poseł do Rady Państwa w Wiedniu, który za zasługi dla miasta otrzymał honorowe obywatelstwo Wadowic.

4 Kamienica Gedlów

Murowane kamienice pojawiły się w krajobrazie miasta dopiero na przełomie XVIII i XIX w. Jedną z najstarszych, klasycystyczna budowla w stylu miejskiego dworku została wzniesiona ok. 1800 r. przy ówczesnej ul. Kościelnej 291 (dziś nr 4). Charakterystycznym elementem architektury jest przedsionek i znajdujący się nad nim balkon ozdobiony kanelowanymi kolumnami jońskimi. Kamienica była własnością znanych i zamożnych wadowickich rodów – Schwartzów i Gedlów. Mieszkał w niej m.in. profesor gimnazjalny, poeta i publicysta Albert Gąsiorowski (1840-1888), dr praw, c.k. prokurator w Wadowicach Julian Feliks Morelowski

(1850-1916), a u schyłku okresu galicyjskiego dr wszech nauk lekarskich Jan Moskała (1868-1944). Obecnie w budynku mieści się Muzeum Miejskie i Informacja Turystyczna.

5 Gmach Rady Powiatowej i Powiatowej Kasy Oszczędności oraz budynek Restauracji Teofila Wysogłada

Wzdłuż drogi wiodącej z centrum miasta do Krakowa, a dalej do Lwowa w 1896 r. wystawiono siedzibę Rady Powiatowej i Powiatowej Kasy Oszczędności. Wadowicka Kasa (1873 r.) była pierwszą powiatową instytucją tego typu w Galicji. Udzielała kredytów, prowadziła lokaty oraz pełniła funkcję regionalnej filii Banku Krajowego. Przed wybuchem I wojny światowej mieściła się w niej siedziba wadowickiej Pierwszej Drużyny Skautowej im. St. Żółkiewskiego.

Naprzeciwko, w 1805 r. wzniesiono budynek stacji poczty konnej, a po jego późniejszej przebudowie w 1900 r. działała w nim Restauracja Teofila Wysogłada. Na jego tyłach powstała Czytelnia Urzędnicza czyli Kasyno Urzędnicze lub Miejskie. W styczniu 1915 r. goszczono tutaj Józefa Piłsud-

skiego, który przejeżdżał przez Wadowice z legionistami. „U Wysogłada” odbywały się okolicznościowe imprezy jak „bale studenckie” (studniówki) lub wystawiano sztuki teatralne. W czasie wojny działał tutaj kinoteatr, w którym wyświetlono m.in. „Quo vadis” (1915 r.).

6 Wadowickie koszary

W 1825 r. Wadowice stały się siedzibą 56 Pułku Piechoty Cesarsko-Królewskiej Armii (56 Galizisches Infanterieregiment graf Daun). Budynek koszar powstał w 1827 r. przy Gościńcu Cesarskim (dziś ul. Lwowska), aby wojsko mogło swobodnie korzystać z głównej arterii komunikacyjnej miasta. Do poł. XIX w. Wadowice były najważniejszym punktem na mapie wojskowej zachodniej Galicji. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, miejsce 56 pułku austriackiego zajął 12 polski pułk piechoty. Postaciami związanymi z obiektem są Karol Wojtyła sr (1879-1941), żołnierz 56 pułku piechoty i 12 Pułku Piechoty Ziemi Wadowickiej ojciec Karola Wojtyły jr (papieża, św. Jana Pawła II, 1920-2005) oraz Josef Dawid, żołnierz 56 pułku piechoty, członek orkiestry pułkowej i autor partytury muzycznej „Potpourri für Militar Musik” z 1856 r., utworu reprezentacyjnego wadowickiego pułku piechoty.

W połowie XIX w. w Wadowicach umieszczono 54 pułk Obrony Krajowej (Landweh-

ry), dla którego w 1854 r. zaadaptowano budynki znajdujące się naprzeciw głównego gmachu koszar. Dla potrzeb armii zajęto teren w kierunku rzeki Skawy i nivy Łozówki. Na początku XX w. na tych terenach utworzono istniejącą do dziś dzielnicę przemysłową Wadowic, gdzie działały: elektrownia miejska (1906 r.), Pierwsza Galicyjska Oplatkarnia (1909 r.) oraz filia fabryki Towarzystwa Akcyjnego H. Cegielski z Poznania (1913 r.).

7 Elektrownia miejska

Symbolem postępu gospodarczo-cywilizacyjnego w Wadowicach było założenie w mieście elektrowni. Na początku XX w. zawarto umowę z wiedeńską firmą na jej urządzenie, a oficjalne otwarcie nastąpiło w 1906 r. Siedziba przedsiębiorstwa znajdowała się przy ul. Młyńskiej (dziś ul. Le-

gionów 16). Ówczesna sieć elektryczna oświetlała ulice oraz prywatne nieruchomości. Dopiero w czasie II wojny światowej miasto zostało podłączone do sieci zasilanej przez elektrownię w Sierszy, a budynek elektrowni rozebrano.

8 Dworzec Kolei Północnej Cesarza Ferdynanda

W drugiej połowie XIX w. włączono Wadowice do sieci kolejowej Galicji i Austro-Węgier otwierając mieszkańców miasta na Kraków, Lwów a nawet Wiedeń. Pierwszy pociąg wjechał na stację kolejową Wadowice w 1887 r. W budynku dworca mieściły się pomieszczenia dla podróżnych, telegraf, a także mieszkania służbowe dla personelu stacji. W 1888 r. wybudowano wieżę ciśnieni i dwa żurawie, którymi napełniano wodą parowozu. Droga kolejowa do dziś prowadzi z Bielska-Białej przez

Wadowice do Kalwarii Zebrzydowskiej, a stamtąd do Krakowa.

9 Szkoła Wydziałowa Żeńska im. ces.-króla Franciszka Józefa I

Okazały gmach przy ul. Długiej (dziś ul. Sienkiewicza 9) powstał w latach 1899-1901. Pawilon szkoły posiadał 18 pomieszczeń, z czego 10 przeznaczono do zajęć lekcyjnych. W 1907 r. Wadowice gościły dużą wystawę rolniczo-przemysłową, a w szkole zorganizowano główne sale wystawiennicze. Miasto odwiedziło kilka tysięcy gości z Galicji oraz z innych części monarchii Habsburgów. Wśród wystawców znalazły się lokalne przedsiębiorstwa, towarzystwa i szkoły oraz wiele firm krakowskich, a nawet spoza Galicji. Szkoła żeńska, w tym budynku, funkcjonowała do

1922 r. kiedy nastąpiła reorganizacja polskiego szkolnictwa.